Triibuseelikud ja mõisakangrute tekstiilipärand

Tiina Kull

Resümee

Artikkel põhineb Eesti Rahva Muuseumi kogus hoitava kümne triibuseeliku tehnilisel analüüsil, mille legend või kogumisandmed seostavad neid mõisakangrute tööga. Analüüs näitab, et vaatamata üksikute näitajate varieeruvusele esineb uuritud kangastel korduv tunnuste kooslus: kõrge lõimetihedus, koepindne labane kude, suhteliselt laiad kangapaanid ning materjalid, mis ei ole tavapärased talumajapidamises, nagu puuvillane koelõng ja tinaga peitsitud punane lõng. Mustrit iseloomustab selge triiburütm, täislaugud ja toon-toonis üleminekud. Kuna puuduvad laiapõhjalised võrdlevad uurimused Eesti seelikute kohta, ei ole võimalik hinnata nende tunnuste eristuvust kogu ainestiku taustal. Võrdlus callimanco-kangastega näitab, et nii mustrit kandvate lõngade tihedused kui ka mustri visuaalsed elemendid on sarnased. Tulemused võimaldavad esitada tõlgenduse, et mõisakangrud võisid 19. sajandi alguses toimida ühe võimaliku vahenduslülina imporditud kangaste ja kohaliku kudumistraditsiooni vahel. Ühtlasi on käesolev artikkel esimene süsteemne katse määratleda mõisakangrutega seotud tekstiilipärandit.

Märksõnad: mõisakangrud, triibuseelik, Eesti rahvarõivad, *callimanco,* tekstiilitehnoloogia

Sissejuhatus

Triibuseelik on eesti keeles kujunenud kultuuriliselt kinnistunud mõisteks, mitte üksnes kirjeldavaks liitsõnaks. Selle all mõeldakse pikitriibulist rahvarõivaseelikut ning nii määratleb terminit ka Eesti Keele Instituudi Sõnaveeb (2026). Rahvarõivaseelikud on Eesti etnoloogias ja käsitööuurimuses olnud tähelepanu keskmes juba pikka aega. Esimese põhjalikuma ülevaate seelikute tüpoloogiast andis Ilmari Manninen peaaegu sada aastat tagasi (Manninen 1927: 222) ning hilisemates käsitlustes on teemat edasi arendanud mitmed uurijad, nende hulgas Aino Voolmaa, kelle tööd on olnud pikalt Eesti rahvarõivaseelikutest huvitatute peamiseks allikaks

Kull, Tiina 2026. Triibuseelikud ja mõisakangrute tekstiilipärand. – Pihtide vahel. Studia Vernacula 18, 172–200.

(Kaarma, Voolmaa 1981: 30–31; Voolmaa 1971). Käesoleva sajandi esimese veerandi jooksul on mitmed autorid omakorda panustanud väiksemate piirkondade seelikute põhjalikumasse uurimisse (Jõeste 2012; Loite 2013; Luhamaa 2022; Marks, Västrik 2016). Samuti on suur osa säilinud seelikutest muuseumikogudes kirjeldatud ja info andmebaasis koos piltidega kättesaadav. See kõik võib jätta mulje, et rahvarõivaseelikute uurimine on suures osas juba ammendunud.

Ometi on viimasel kahel aastal Eesti seelikute kujunemisloole lisandunud mitu olulist teadmist. Esiteks on triibuseelikute moe üheks aluseks peetud ostukangas saanud endale päritolu. See on Inglismaal Norwichis toodetud kitsas täisvillane ja glasuuritud triibuline kangas – *callimanco*[1]. (Kull 2024) Teiseks on selgunud, et kuigi kangast märgitakse siinsetes allikates juba varem[2], jõudis tõenäoliselt suurem osa sellest Tallinnasse pärast 1789. aastat, kui Norwichist saabus esimene otsesaadetis. Järgneva 18 aasta jooksul oli Tallinn oluline sihtsadam kaubateel Norwichi linnale lähima sadama Great Yarmouthi ja Peterburi vahel. Üle üheksa protsendi Inglismaalt teele pandud kammvillasest kangast telliti otse Tallinna ja arvutuslikult pool sellest moodustas *callimanco*. Lisaks Tallinnale jõudis märkimisväärne kogus (kuigi Tallinnast väiksem) Inglismaa kangast aastate jooksul ka Riiga ning osa Pärnussegi. (Kull, Nix 2026)

Needsamad hiljuti ilmsiks tulnud andmed on ka põhjus, miks peab uue pilguga üle vaatama senise triibuseeliku kujunemise ajajoone ja selle, kuidas Inglismaa kanga visuaal talurahvani levib. Liikudes tagasi Aino Voolmaa 1971. aasta käsitluse juurde, mis on viimane tervet Eesti ala ning selle triibuseelikuid koondav uurimus, kerkivad tema kirjeldatud triibuseeliku kujunemisloos esile kaks motiivi. Esimene neist on hiljuti päritolumaa leidnud ostuvillane triibuline kangas ning teine motiiv on mõisakangrute mõju triibuliste seelikute levikul. Ta kirjutas, et Saksa või Soome päritolu mõisakangrute kootud pikitriibulised seelikud „ilmusid mõisateenijate töötasuna meie talunaiste rõivastusse“ (Voolmaa 1971: 120). Sellesama väite viites toob ta allikana neli ERMi seelikut (ERM 11093, ERM 13253, ERM 16418, ERM A 564:1931).

1 Varasemas kirjanduses on ostukanga terminile sünonüümina eesti keeles kasutatud terminit *kamlott*. Ajaloolises kontekstis tähistas see siiski tõenäoliselt vaid ühte kammvillase kanga tüüpi. Saksakeelne *kamlott* ning ingliskeelne *camblet* on labase sidusega läigestatud või läigestamata kangas, millest on õmmeldud ERMi püsinäitusel olev Koeru seelik (ERM A 509:2034).

2 Kuigi ülevaatlik uurimus *callimanco* esinemise kohta enne otsekaubandust Norwichiga puudub, on siin-seal seda kangast, mis saksa keeles on *kalmank* (esineb ka nimekujusid *calmang* või *callmanck* jne), mainitud. Näiteks on Rahvusarhiivi poolt transkribeeritud Pärnu linnatolliraamatutes *callimanco*'t vähemalt korra nimetatud kõikides aastakäikudes (1764, 1766–1782). (Pärnu linnatolliraamatud)

Samas on mõisakangrute kootud seelikukangad eraldi grupina ERMi kogudes seni läbi uurimata. Aino Voolmaa küll mainib neid uuesti seelikute triibustikke analüüsides: „ilusamad ja värvirikkamad pikitriibulised seelikud on olnud mõisakangrute kootud" (samas: 118, 120), kuid vaid paar lõiku varem kirjeldab tervet muuseumikogu nii, et tõstab eraldi välja neli *callimanco*-kangast seelikut, mis on kirjeldatud kui „kohevast atlasspindsest ostukangast" ning teiste kohta ütleb: „**ülejäänud** EM-i [ERM-i] kogude pikitriibulised seelikud on **koduse käsitööna** telgedel kootud" (samas: 118). Seega Aino Voolmaa paigutab mõisakangru töö tulemuse samasse mõttelisse kategooriasse talunaise kootud kangaga. Lisaksin, et ka atlasspindsed Inglismaalt saabunud kangad on kootud lihttelgedel ning Norwichi kangru kodus. Sealne tootmisprotsess vastab 18. sajandi lõpus pigem manufaktuuri kui tehase kirjeldustele. (Nix 2023: 238) Inglismaa triibulised kangad ei erine Eestis kootud kangastest kasutatud telgede või koduse keskkonna poolest. Erinevus on hoopis kahekordse kammvillase värvitud lõime kasutamises ja kanga lõppviimistluses (Kull 2024: 78), samas kui Eestis kootud seelikud on meile teadaolevalt linase lõime ja villase triibulise koega ning kanga pind on järeltöötlemata.

Sellest tulenevalt ongi antud uurimuse eesmärk tehnoloogiline ja kontekstuaalne esemeuuring triibulistele poolvillastele seelikutele Eesti Rahva Muuseumi kogus, mida saab kogumise legendi või muude andmete põhjal siduda mõisakangru tööga. Arvestades, et mitte kõigi esemetega ei ole muuseumisse kogumisel kaasa tulnud põhjalikku selgitust või teadmist, kust kangas pärineb, võib nõnda mõisakangrute töövilju triibuseelikute hulgas olla rohkemgi. Samas ei saa asuda neid enne määrama, kui on uuringutega tõestatud, millised on mõisas kootud seelikuid kirjeldavad tunnused. Käesolev uurimus loob metodoloogilise aluse järgnevatele, kus selleks, et tunda ära mõisakangrute tööd suuremas seelikute kogus, on esimese sammuna keskendutud nendele, mille kohta on teada, et nad on professionaalsete kangrute kätetöö. Veel on oluline omavahel kõrvutada *callimanco*-kangast ja mõisakangrute kootut, sest see võib aidata selgitada, kas mõisakangrud olid vahendajaks, kelle kaudu välismaise triibulise ostukanga esteetika talurahva rõivastusse levis. Sellest tulenevad ka uurimisküsimused:

Kui palju on Eesti Rahva Muuseumi kogus seelikuid, mille kohta võib kogumisandmete infole toetudes väita, et need on mõisas kootud?

Millised on need mõisast saadud seelikud ja/või kangas?

Kas mõisas kootud seelikute esemeuuringute tulemusel joonistuvad välja tunnused, mida saab lugeda mõisakäsitööle omaseks?

Mille poolest ja millises ulatuses sarnanevad mõisakangrute kootud kangad *callimanco*-kangaga?

Callimanco ja talurahva ostujõud

Ostetud triibulisest kangast seelikuid kasutasid ka talunaised, sest muuseumides on hoiul Eesti mandrialade taludest kogutud neli *callimanco*-kangast seelikut (ERM 15466, ERM 11171, ERM A 509:1971, PM_345 E 70). Samas nihkub hilisemaks varem korjamisandmete põhjal dateeritud aeg, millal need seelikud talunaisteni jõuavad (18. sajandi keskpaik), sest kaubandusandmed viitavad suurema koguse kanga importimisele alles 18. sajandi lõpus ning kahe seeliku kangas oleks sobilikum dateerida hilisemaks. Pruuna-Kõrve mõisast antud seeliku (ERM 11171) mustrile on vaste Norwichi väljasaatmise kataloogis aastast 1792 ning Pilistvere mõisaproua kingitud seeliku (ERM 15466) muster leidub aastatesse 1790–1805 dateeritud kataloogis (samas: 86).

Üheks oluliseks aspektiks, mis aitab mõtestada talurahva välismaise kanga kasutust, on ostuvõime. Rahvarõiva ülevaatlikud uurimused viitavad pigem üksikutele esemetele, nagu siidilindid, kaelarätid ja muud väiksemad esemed, mis oli ostukaup (Moora jt 1957: 21). Ants Viires toob Tallinna kaupmeeste varaloendeid analüüsides välja, et rõivaesemed, mis olid 18. sajandil müügil või ka talurahva poolt vilja ja muude saaduste vastu panti toodud, olid vaipseelikute kudrustükid, tanude siidnarmad, meeste kaapkübarad, pikad tanud ehk linukad, ümmargused tanud ehk tõenäoliselt lillkirjalised valged tanud, pottmütsid, rõhud, messingvööd, mitmesugused helmed, litrid, nööbid, õmblusnõelad, indigo ja teised värvimiseks vajalikud materjalid. (Viires 2006: 193–203) Viimasel ajal on teadmised ostukauba rohkusest veelgi avardunud, näiteks tõestas hiljutine uurimisprojekt, et ühes Peetri kihelkonna triibuseelikus (ERM 13475) kasutatud punased värvid on kõik ostetud, ka nendes triipudes, mille kohta legend nimetab kohalikke värvitaimi. (Rammo jt 2026: 138) Seni talu käsitööks peetud Hallistest kogutud vaipseeliku (ERM 1797) kangas oli tõenäoliselt hoopis linnakäsitöölise kootud ja kangana ostetud (samas: 98).

Kõige detailsema kokkuvõtte talurahva ostujõust on koostanud Jüri Linnus, analüüsides Põhja-Eesti kirikuõpetajate käest 1810. aastal kogutud andmeid talurahva ostujõudluse kohta. Rõivaesemete ja -materjalide seas nimetab ta haake, nööpe, kalevist käsulappe[3] meeste ja laste pikk-kuubedele, *kalmank*-kangast naise pikk-kuue käsulappidele, meeste ja naiste kaelarätte, kaapkübaraid, naiste pottmütse, linukaid, tanusid, põlli (tihti vene linasest) ja nahkpükse (Linnus 1967). Linnus seostab *kalmank*'i ekslikult kalmuki nahaga, tehes märkuse „lambanahk rõiva kandiks?" (samas: 132). Eesti murdesõnastikus nimetatud kalmukinahk tähistab karakullitaolist karusnahka (kalmukinahk), kuid 1810. aasta ankeetides mainitud *kalmank* triibulist kammvillast kangast. Niisiis

3 Käsulapp on rahvarõivaste pikk-kuubedel esinev varrukaotsa detail, kus varrukasuu on käelaba selja poolt pikem kui peopesa poolt. Selline pikendus vooderdati tihti mustrilise või teist värvi kangaga ning tõenäoliselt kanti külmema ilmaga maha keeratult, aga soojema ilmaga üleskeeratult, nii et voodrikangas oli näha (vt Manninen 1927: 161).

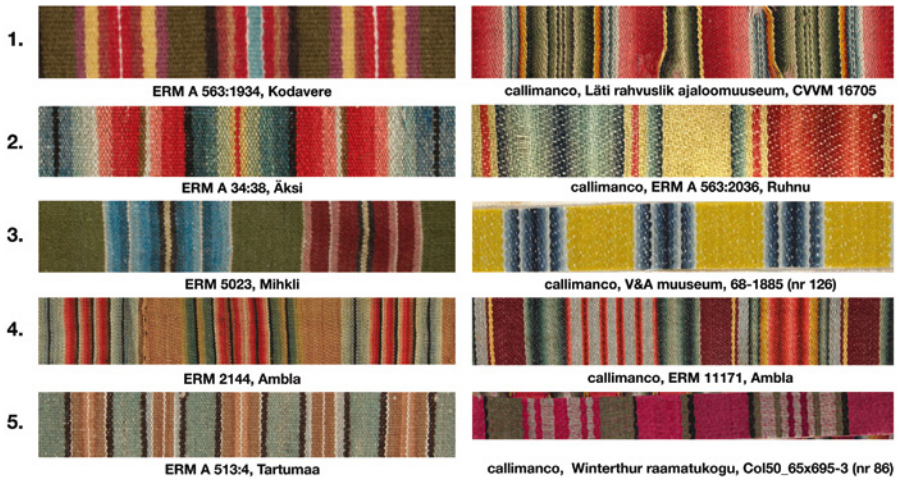
tõestavad ankeetide vastused, et kui talurahvas *callimanco*'t ehk *kalmank*'i ostis, siis palju väiksemas koguses, kui terve seeliku jaoks vaja läheb ja sellegi kohta on vaid üks märge Kose kihelkonnast (Linnus 1967: 132).

Nii see, et talupojad tõenäoliselt ise kõnealust kangast osta ei jaksanud, kui ka see, et kaks *callimanco*-kangast seelikut ERMi kogudes on märkega, et nad on saadud mõisast, loob aluse suunata pilk Eesti ala saksakeelse elanikkonna kui kõige tõenäolisema Inglismaalt saabunud kanga ostjate ja esmatarvitajate poole. Kahjuks on aga just baltisakslaste rõivad üks kõige vähem uuritud peatükke Eesti alade rõivastuse ajaloos. 1990. aastal kirjutab Ants Viires, et lisaks tõsiasjale, et keegi pole uurinud ning kõrvutanud rahvarõiva esemete nimetusi saksakeelsete terminitega selgitamaks keelelisi laene, on „veelgi olulisem asjaolu, et puudub ülevaade kõrgemate seisuste rõivastuse ajaloost eesti alal" ning jätkab, et „see on eriti oluline lünk, sest rahvarõivas kui seisusliku ühiskonna saadus muutub lõpuni mõistetavaks ju alles oma seostes ja erinevustes teiste seisuste rõivastusega" (Viires 1990: 1265).

Kuidagi on *callimanco*-kanga mustrid ja väljanägemine talurahva seelikutesse jõudnud. Need kangad näivad juba eemalt ja põgusal vaatlusel väga sarnased (joonis 1). Lähemal vaatlusel võib välja tuua sarnase täislaugulise rütmi, kus ühevärvilisel põhjal esinevad sümmeetriliselt keskmest välja peegeldatud triibugrupid ehk laugud. Sarnane on seegi, et tihti on mustrites kahte sorti laukusid, mis omavahel põhjatoonil vahelduvad (mõlemad nr 1, joonisel 1). Veel võib välja tuua toon-toonis värviüleminekud heledamalt tumedamale toonile (nr 2) ning küllaltki levinud on mõlema kanga puhul võte, kus laugu äärtes (nr 3) või siis hoopis selle sisemuses (nr 4) olevaid kitsamaid triipe on korratud, luues nii kolmemõõtmelise visuaali. Viimase sarnasusena võib välja tuua, et triibugrupi äär on tihti raamitud kitsama kontrastse triibuga, vastavalt mustri värvidele siis kas heleda või tumeda triibuga (nr 5).

Arvestades nende kahe kangatüübi visuaalset sarnasust ning ostetud kanga oletuslikku seotust baltisaksa kogukonnaga, jõuan sama järeldusenі Aino Voolmaaga, et triibumustrid jõuavad mõisate kaudu talurahvani (Voolmaa 1971: 120). Sellesama väite viites toob ta lisaks neljale seelikule, mis kogumisandmete järgi on valmistatud aastatel 1803, 1830, 1840 ja 1859, veel ühe Juuru kihelkonna kohtuprotokolli aastast 1819, milles Hindrik loetleb ette oma naise mõisast ammeks olemise eest saamata jäänud tasu ning nimekirja sees on lisaks sitsi rätikule, suurele sõlele, *kuldstoffi*-mütsile ning *kallikko*-põllele üks *tribolinne* seelik (EAA.869.1.11). Ja viimaseks ühe etnograafilise arhiivi kirje Simuna kihelkonnast, kust saab lugeda, et 1864. aastal sündinud Kai Böckleri vanaema oli 18-aastasena Esseni mõisas[4] töötades saanud endale mõisakangru kootud triibulise seeliku:

4 Esseni mõis ehk saksa keeles *Essenhof* asus Riia kesklinnast loodesse jäävas Spilve linnaosas.

Joonis 1. Eesti rahvarõivaseelikute (vasakpoolses tulbas) ja Norwichis kootud *callimanco*-kanga (parempoolses tulbas) mustrielementide sarnasuse näited: täislaukudest muster, millel kaks lauku vahelduvad ühevärvilisel põhjatoonil (1), laukudes esineb toon-toonis värvi üleminek tumedamalt heledamale (2), laugu äärtes olevaid triipe on korratud (3), laugu südamikus olevaid triipe on korratud (4), laugu ääri on rõhutatud kontrasttoonis kitsa triibuga, näidetel tumedaga (5). *Koostas Tiina Kull.*

> *Mõisas oli meesterahva kangur, kes kudus selle seeliku. Mõisateenijatel oli rahapalga kõrval riidepalka ka. Seelikul oli linase lõime sisse kootud villane kude. Seelikutriibustik oli mitmekarvaline. Ei olnud poevärve, aga seelik oli nii värvirohke, et kõik imestasid.* (EA 61: 168).

Kui otsida suguvõsa uuringute veebilehelt geni.com välja Kai Böckleri vanaemad, siis üks neist oli 18-aastane aastal 1819 (Mari Annet) ja teine aastal 1830 (Kai Krehmann). Arvestades, kui ettevaatlik tuleb olla muuseumiesemete dateerimisega pelgalt inimeste mälestuste põhjal, lähtun olemasolevast kindlamalt dateeritud infost, et 1789. aastal jõuab Tallinnasse esimene otsesaadetis Norwichist ning aastatest 1819 (või teise vanaema puhul 1830) on teada triibulise seeliku saamine mõisast. Nii moodustub esialgne oletuslik ajavahemik, mille jooksul võis *callimanco*-kanga visuaalne eeskuju Eesti triibuseelikute kujunemist mõjutada.

Kuigi mõisakangrute mõju talurahva kangakudumisele ja töövahendite levikule on varasemas kirjanduses mainitud, on need väited enamasti esitatud üldistustena ning harva viidatakse konkreetsetele allikatele, mis võimaldaksid neid kontrollida. Üheks näiteks on Eevi Asteli käsitlus kangakäärimisest, milles ta viitab mõisa käsitööliste rollile kahel korral. Kõigepealt, et lõime käärimisel vajalike kerade eraldamiseks kasutatud käärkastide „esimesteks kasutajateks XIX sajandi II poolel olid sageli just elukutselised kangrud“

(Astel 1971: 154). Teiseks, et lõime käärimisel asendati kerad ja kehad[5] poolide ja rullidega: „poolid ja rullid levisid peamiselt mõisate ja elukutseliste kangrute vahendusel“ (samas: 156), kuid kahjuks ei too ta kummagi väite juures ühtegi viidet, mida saaks üle kontrollida.

Mõisakangru definitsioon ja arv

Jüri Linnus on tegelenud aastaid maakäsitööliste uurimisega[6]. Tema peamisteks allikateks olid adramaarevisjonid, hingeloendused, vakuraamatud ning kirikute meetrikaraamatud, mis võimaldasid koostada põhjalikke ülevaateid maakäsitööliste arvust, paiknemisest ja sotsiaalsest koosseisust. Linnus käsitleb 18. sajandil maal tegutsenud käsitöölisi kolme sotsiaalse rühmana: vabad käsitöölised, mõisakäsitöölised ja külakäsitöölised. Neid ühendavat terminit *maakäsitöölised* kasutab ta vastandusena linnakäsitööle, kus uuritaval perioodil (1789–1830) on veel alles tsunftikord, kuid asehalduskorra ajal kehtinud uue linnaseaduse mõjul ei suutnud tsunft enam senisel määral piirata väljaspool tsunfte tegutsevate käsitööliste konkurentsi (Põltsam-Jürjo 2019a: 156–157).

Esimese mõisakäsitööliste grupina käsitletud vabad käsitöölised olid allikates märgitud lisaselgitusega *fremde* (võõras) või *freie* (vaba) (Linnus 1975: 22). 18. sajandi jooksul nende sõnadega tähistatud inimeste roll muutus ning perioodil, mis on käesolevas uurimuses oluline, tähistas selline lisamärkus allikates pigem isiku võimet vabalt liikuda ja elukohta vahetada, mitte enam maal töötava talupoja isiklikku vabadust (samas: 23). Etniliselt jagunesid vabad kangrud Linnuse arvutustes selliselt, et suurim osa neist olid soomlased (36%), siis teadmata, kas soome-rootsi või saksa päritolu (28%), järgnevalt kindlalt saksa (25%) ning viimaseks oli eestlastena märgitud vaid väike osa (5%) vabadest kangrutest. (Linnus 1975: 75–76) Kolmandikul vabadest kangrutest oli loendites märgitud väljaõpe, kas linnast saadud meistri- või sellipaberid või märge, et amet on omandatud isalt pojale (samas: 76). Tendentsi, et 18. sajandi lõpus oli linna tsunftides üha raskem meistri staatusesse tõusta ja paljud sellid lahkusid seetõttu linnast, leides tööd mõisates, on täheldatud ka Tallinna linnakäsitöö uurimuses (Põltsam-Jürjo 2019b: 157). Paljud vabad kangrud olid saanud mõisalt maad või pidasid kangrutöö kõrvalt ka kõrtsimehe ametit (Linnus 1975: 76), teised elasid tõenäoliselt mõisas, kuni tellimus valmis. Seda sotsiaalset gruppi ilmestab ajalehes Revalsche

5 Keha on puidust otsalaudadest või otsaristidest ja neid ühendavatest külgpuudest koosnev käärpuu sarnane, kuid sellest väiksem kangakudumise ajalooline abivahend, mida kasutati horisontaalselt keerlema panduna lõnga kerimiseks ja hiljem püsti asetatuna kanga käärimiseks.

6 Raamat „Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul“ ilmus 1975. aastal ning moodustab osa Jüri Linnuse pikaajalisest uurimistööst Eesti maakäsitööliste kohta. Selle uurimissuuna koondab tervikuks tema 1993. aastal kaitstud doktoritöö „Maakäsitöölised Eestis“.

Wöchentliche Nachrichten 1798. aastal avaldatud tööotsimise kuulutus:

> *Saksa kangur, kes on varem maal elanud seitse aastat, soovib seal uuesti tööd saada. Kui leidub aadlikke, kes sellist meest soovivad, võivad nad ühendust võtta kudumismeister Wilde'iga, kes asub väikese rannavärava lähedal majas nr 426.* (Beckantmachungen 1798)

Mõisakäsitööliste ehk kategooria *Hofsleute* alla kuulusid meistrimehed, kes elasid mõisas või mõisa maal ning said mõisalt palga ja leiva. Linnus jagabki selle grupi kaheks: mõisapere liikmed (mõisas elavad pärisorised talupojad, kes said teenistuse eest leiva) ja mõisamaa majandamisest elatuvad meistrimehed (said teenistuse eest maad). Ta mainib mõisapere kohta, et enamasti olid sellise staatusega lisaks kokkadele, tallipoistele, kutsaritele ja toapoistele ikka mainitud kangruid. (Linnus 1975: 137) Seda kinnitab 1809. aastal ilmunud raamatus Johann Christoph Petri:

> *Aadel võtab teenijaskonna järjekindlalt oma pärisorjade seast. Vajadus ja komme on teinud rohke teenijaskonna pidamise üldiseks. Seepärast peab teenijaskonnas olema mitte ainult kolm kuni neli toateenrit ja sama palju toatüdrukuid, vaid ka kutsar, kokad, köögipoiss ja köögitüdruk, kaks tallimeest, eelratsanik, peale selle üks või kaks kangrut, kingsepp, tünnimeister ja tisler, majapidajanna ning mõnikord ka rätsep ja mõisavalitseja.* (Petri 1809: 172)

Külakäsitööliste hulka loeb Linnus käsitöölised, kes elavad väljaspool mõisat külas, küla võsamaal või mõisamaal ja keda on otseselt nimetatud käsitööliseks või kellel on käsitööle viitav lisanimi koos väiksemate koormistega. Selles viimases alaliigis ongi peamiselt sepad ja kangrud. (Linnus 1975: 185)

Käesoleva uurimuse eesmärkidest lähtudes on siiski otstarbekas vaadelda kangruid läbi kõigi kolme rühma ühiselt. Muuseumikogudes säilinud tekstiiliesemete puhul ei ole enamasti võimalik kindlaks teha nende valmistaja sotsiaalset kuuluvust. Näiteks ei ole võimalik eristada, kas eseme legendis nimetatud mõisakangur oli mõisas töötanud vaba käsitööline, mõisalt maad kasutada saanud kangur või mõisapere hulka kuulunud pärisorjast meistrimees. Samuti mainib Linnus korduvalt, et just külakangrute puhul oli töö tellijaks ikkagi mõis (samas: 193, 197, 202, 203). Talukäsitöö ja mõisakangru üksteisest eraldamist segab seegi, et lisaks talurahva hulgast teenrite võtmisele on teada juhtumeid, kus mõis lasi enda tarbeks talunaistel käsitööd teha. Nii on näiteks ühe linase taskurätiku (ERM 19801) kirjelduses, et see on „nendest lõngadest

tehtud, millest mõisa jaoks riiet kujuti". Seetõttu kasutatakse käesolevas artiklis mõistet mõisakangur laiemas tähenduses, hõlmates kõiki maapiirkonnas tegutsevaid kutselisi kangruid, kelle tegevus oli seotud mõisamajandusega sõltumata nende õiguslikust staatusest loendites või revisjonides.

Järgnevalt on Linnuse kolme sotsiaalse rühma andmed koondatud ühte tabelisse kangrute kutse lõikes (tabel 1). Tabeli koostamisel olen proovinud võtta arvesse aastatelt võimalikult lähedasi loendusi. Nii vabade käsitööliste kui ka mõisakäsitööliste osas ning nii Eestimaa kui ka Liivimaa kohta on olemas andmed aastast 1782. Külakäsitööliste arvu tuleb aga suhtuda reservatsiooniga, sest Eestimaa andmed pärinevad 1774. aastast ja Liivimaa omad palju varasemast ajast ehk aastast 1757.

Tabel 1. Kangrute arv Eestimaal ja Liivimaal läbi kolme sotsiaalse maakäsitöölise rühma.
Autori koostatud, toetudes Jüri Linnuse uurimistööle. (Linnus 1975: 49, 50, 157, 158, 188–189, 190–191)

Sotsiaalne rühm ja käsitööala ning kogutud andmete dateering	Eestimaa	Liivimaa	Kokku
Vabad kangrud (1782)	152	57	209
Mõisakangrud (1782)	249	95	344
Külakangrud (1774 Eestimaa ja 1757 Liivimaa)	70 (neist 40 vabadik ja 30 peremees)	80 (neist 67 vabadik ja 13 peremees)	150 (neist 107 vabadik ja 43 peremees)
KOKKU KANGRUID			**703**

Linnuse (1975) eri sotsiaalsete rühmade andmete koondamisel ilmneb, et 18. sajandi teise poole Eesti maapiirkonnas oli professionaalsete kangrute arv hinnanguliselt veidi pealt 700 kangru. Samuti on näha, kuidas just kangru kutsel on kõige suurem seos mõisaga. Veel ilmneb selge piirkondlik erinevus: nii vabade kui ka mõisakangrute arv oli Eestimaa kubermangus palju suurem kui Liivimaal.

Mõisakangrute töö kirjalike allikate põhjal

Arvestades kangrute arvu 18. sajandi teisel poolel, on üllatav, kuivõrd vähe on teada, mida ja kui palju kangrud kudusid. Näiteks kirjutab Schlegel (1819: 219), et sellel maal pole ühtegi vabrikut ega manufaktuuri, sest mis tähtsust on vähestel klaasivabrikutel ning peaaegu kõik aadlike, haritlaste ja kodanike riidekangad (talupoeg valmistab oma kanga ise) peab sisse tooma välismaalt. Kui jätta kõrvale varem väljatoodud etnograafilise arhiivi katke, kus vanaema sai mõisakangru kootud triibulise seeliku (EA 61: 168), siis mainitakse kaasaegsete tekstides kangrute tööna peamiselt linase kanga kudumist. Petri (1802: 74) on kirjutanud, kuidas eestlased ja just eriti need, kes on

mõisakangrud, õpivad kiiresti ja osavalt kuduma nii labast linast, toimset kui damasti ning suudavad peagi jäljendada ka keerulisi mustreid. Põhjalikumalt kirjeldab 19. sajandi linakudumise protsessi mõisas Elisabeth Rigby, hilisem leedi Eastlake:

> *Harilik linane riie kootakse talurahva taredes, kuid peenemate ja keerukamate kangaste, näiteks rätikute jaoks kootava risttoimse linase ehk mähkmeriide ning laudlinade damasti valmistamine on usaldatud kutselise kangru hooleks. Igas mõisas peetakse selleks üht või mitut kangrut. Kangur saadab mõisaprouale oma mustriraamatu, millest too valib oma maitse järgi põhjamustrid, keskosad ja ääremustrid. Kui proual leidub enam kunstimeelt, võib ta tööd mitmekesistada visandades mõne lille või arabeski, mille kangur suure leidlikkuse ja osavusega kangasse üle kannab.* (Rigby 1841: 144)

Ka linnakäsitöö on selgelt linakudumise poole kaldu. Tallinnas tegutses alates 17. sajandi algusest linakangrute tsunft, mille ametlik nimetus oli linakangrute ja drellikudujate amet. Küllike Kaplinski toob välja, kuidas 1624. aastal kinnitatud skraa tekst viitab uue linakudumise tehnika jõudmisele Tallinna:

> *Kuna on liiga vähe või puuduvad hoopis meistrid, kes lääne drellivärgiga mõistaksid ümber käia, siis peavad meistrid ise oma poegade hulgast leidma, keda kolmeks aastaks Saksamaale saata saksa moodi kudumist õppima, misjärel nad on kohustatud oma ametisse tagasi pöörduma.* (Kaplinski 2005: 169)

Kirjalikud allikad viitavad niisiis kahele asjale, esiteks, et mõisakangrud kudusid talurahva kodusest käsitööst keerukamaid kangaid ning peaaegu alati on juttu linaste tekstiilide valmistamisest. Triibuseelikute osas võimaldavad pilti täiendada säilinud muuseumiesemed.

Mõisas kootud triibuseelikute uurimise meetod

Eeldasin, et mõisas kootud seelikuid on rohkem kui Aino Voolmaa viidatud neli (ERM 11093, ERM 13253, ERM 16418, ERM A 564:1931) ning alustasin mõisaga seotud seelikute või seelikukangaste otsingut, tellides endale muuseumide infosüsteemi (MuIS) kasutajatoelt Exceli tabeli kõikide MuISi esemetega, mis tulevad välja otsingusõnadega „seelik“ või „kangas“. Esialgses tabelis oli 7854 kirjet, sisaldades paljut selleks uurimiseks mittevajalikku, nagu näiteks kangakudumisega seotud esemed ja fotokogude fotod kangastest või seelikutest, lisaks seelikuid või kangaid 20. sajandist.

Samas ei koostanud algset tabelit teadlikult esemeid ajaliselt piiritledes, sest kogudes leidub esemeid, millel kogumisaeg puudub, ning mis seeläbi oleksid muidu otsingust välja jäänud. Saadud suurest tabelist tegin omakorda otsingu märksõnaga „mõis", millele saadud 126 vastet kõik ükshaaval läbi vaatasin. Ka nendest vastetest osutusid paljud mittesobivaiks, näiteks kootud Mõisakülas või esines koguja nimes mõisa-laadne tähtede paigutus, näiteks Jaak Ronimois. Jättes välja ebasobivad, leidsin kolm seelikut ning kaks kangakatket ehk kokku viis eset. Üks neljast (ERM 13253) Aino Voolmaa nimetatud seelikust aga otsinguga välja ei tulnud, selle asemel oli minu esialgse otsingu tulemusena lisaks nimekirjas üks kangakatke (ERM A 563:959) ja üks seelik (ERM 15703). Puudunud seelikut numbri järgi otsides avastasin, et sellel on mõisa märge hoopis teises lahtris, mitte legendis. Seda lahtrit aga tehnilistel kaalutlustel tellitud Exceli tabelis polnud. Seega otsisin korra MuISi läbi ka sel viisil, et otsingusõnadeks olid „seelik, kangas" ning iga seeliku lehel klõpsasin lahti „rohkem" ning tegin Ctrl+F otsingu sõnaga „mõis". Lisandus veel kümme seelikut.

Leitud viieteistkümnest seelikust neljal oli kirjas, et kanga kudus mõisakangur, kaks olid mõisast kingitud, millest ühel oletati, et pidi olema mõisakangru tehtud, sest kangas on „imepehme" ning üks seelik on olnud mõisateenija oma, mistõttu võib oletada, et kangaski on mõisas kootud. Kõige suurema hulga – kaheksa eset – moodustasid mõisast kogutud seelikud. Järgmise sammuna kontrollisin pearaamatutest või korjeraamatutest üle muuseumisse kogumise andmed. Ühtlasi otsisin võimalusel üleandja isikuloolised andmed ning kontrollisin, kas nimetatud mõisast eseme saamine on loogiline. Peamiselt, kas isik või ta sugulane on selles mõisas töötanud või kas mõis asub üleandja talu lähistel. Sellel algselt valimist välja jäänud Aino Voolmaa loetletud seelikul olid kogumise andmed ebatäpselt digisüsteemi märgitud ning ese oli kogutud mitte mõisast, vaid Tõnuvere külast (tänapäeval Nurmetu küla) ja valmistatud Moe mõisas (ERM 13253). Ühel seelikul seisab juures märge, et mõisa mölder on selle andnud. Valimist välistasin viis seelikut, kus ühel oli selgelt märgitud valmistamiskoht mujal kui mõisas (ERM 18553), kahel Hiiumaa seelikul (ERM A 509:2044 ja ERM A 509:2045) ja ühel Viru-Nigula seelikul (ERM A 509:2095) oli lausa valmistaja nimeliselt teada ning tegemist oli talunaisega, mitte mõisakangruga. Üks seelik jäi välja, kuna kangas oli kogutud mõisa moonakatemajast, mitte mõisast ning samamoodi oli teada kanga valmistaja (ERM A 509:2092). Ühe seeliku (ERM A 509:1910) puhul ei olnud võimalik seotust mõisaga tõendada ega ümber lükata, seega jäi seelik valimisse. Niisiis jätkus uurimine kümne seelikuga, mille seosed mõisate või mõisakangrutega on toodud tabelis 2.

Tabel 2. Lõplikku valimisse jäänud seelikud ning üle kontrollitud seelikute annetajad ja nende seotus mainitud mõisaga. *Koostas Tiina Kull.*

Eseme number	Mainitud mõis	Legend ning seos üleandja ja mõisa vahel.
ERM 11093	Karkuse	Valmistajana on märgitud Karkuse mõisa kangur. Kuru küla ja Karkuse mõisa vahele jääb linnulennult ligi 7 km.
ERM 13253	Moe	Üleandmise koht asub Moe mõisast 25 km kaugusel, samas üleandja Mai Luugi (Luuk) emapoolne vanavanaisa oli Ambla kihelkonnas Moe mõisas kutsar.
ERM 15703	?	Kuigi kogumisandmete järgi on ainult pakutud, et peaks mõisa kangas olema, on üleandja Jaan Waltil perekondlikud seosed mõisatega olemas. Tema enda sünnikohaks on personaalraamatus märgitud Päärdu (Kose) ning ta naise Kristiina sünnikoht on Purila.
ERM 16418/ab	Palmse	Kudujaks on märgitud Palmse mõisa kangur Jüri Veper ja muuseumile andnud on Minna Roosi Võhma küla seltsimajast. Võhma küla asub Palmse mõisast 6,5 km kaugusel.
ERM 17400	Teenuse	Kui uskuda pearaamatu teksti, siis seelik on muuseumisse jõudnud mõisa möldri perelt.
ERM A 509:1910	Saku mõisa karjamõis Lokuti (Tõdva)	Selle seeliku puhul ei suutnud ei tõendada ega ümber lükata, seega jäi seelik valimisse.
ERM A 509:1976	Aruküla	Üleandja Lena Tanndorf on abielus Aruküla mõisas sündinud möldriga ning laste sündimise järgi arvestades liigub perekond erinevate Järvamaa mõisate vahel (Roosna-Alliku, Särevere, Metsamõisa, Karinu).
ERM A 509:1986	Voore	Valmistajana on märgitud Voore mõisa kangur. Voore mõis ja Mõdriku küla asuvad üksteisest 12 km kaugusel.
ERM A 563:959 ERM 18263	Taali	Levi küla ja Taali mõis asuvad üksteisest ligi 8 km kaugusel. Suurem osa seelikust on muuseumisse jõudnud tekina 1915. aastal, kui üleandja on olnud 39-aastane. Väiksem tükk koos toreda legendiga, kuidas seeliku kinkis tema emale parun Stahl, aga alles siis, kui üleandja Juuli Tilk oli juba 82-aastane. Tekib küsimus, miks sedasama legendi ei räägitud muuseumile kaks korda ning tahes-tahtmata ka kahtlus legendi tõesuses.
ERM A 564:1931	Roosna-Alliku või Aruküla	Eseme kogumisel on kirja pandud põhjalik legend, kus eseme üleandja tädi ja tädimees, kelle pärandatud on seelik, on mõlemad seotud mõisatega. Tädi on pärit Järva-Madise kihelkonnast Roosna-Alliku mõisast ning tädimees Koerust Aruküla mõisast. Miks on eseme legendis määratud valmistamise kohaks tädi järgi Järva-Madise, mitte tädimehe järgi Koeru, enam kindlaks teha ei saa, sest kogumisandmed pole säilinud.

Edasi töötasin välja ankeedi, et seelikute uurimisel saadud andmed oleksid omavahel võrreldavad. Mõõtsin vööümbermõõdu, allääre pikkuse, seeliku pikkuse, toodi laiuse, värvli laiuse, sidumispaelte pikkuse. Tegin fotod seeliku triibustiku mustrikordusest ning kasutades makrofotosid loendasin iga värvitriibu koelõngade arvu ning arvutasin võrdlemiseks lõngade arvu

ühel sentimeetril. Saadud koelõngade tiheduse näitajaid kasutasin kogu seeliku villaste koelõngade tiheduse variatsioonikordaja arvutamisel, mis on esitatud protsendina ning näitab, kui suurel hulgal selles ühes seelikus kasutatud villased koelõngad üksteisest erinevad. Arvutamisel kasutasin Google Sheets programmis valemit *=STDEV.S(B1:Q1)/AVERAGE(B1:Q1)*, mis on standardhälbe ja keskmise suhe. Lisaks arvutatud variatsioonikordajale on iga seeliku puhul välja toodud kõige peenema ja kõige jämedama kasutatud koelõnga tihedus. Viimaseks loendasin lõimelõngade arvu kümnel sentimeetril, mis tänapäeval vastab kanga kudumisel vajalikule soanumbrile, juhul kui igast piivahest viia läbi üks lõim. Tulemuste analüüsimisel tuleb silmas pidada, et ajalooliste tekstiilide mõõtmist võivad mõjutada vananemine, kokkutõmbumine ja hilisemad töötlused.

Veel määrasime koos muuseumi konserveerimisosakonna metoodiku Eve Keedusega mikroskoobi abil nii lõime materjali, värvli ja toodi materjali, õmblusniitide materjalid ja lõngade keerusuunad. Samuti tegime kindlaks nendes seelikutes, kus visuaalse analüüsi põhjal võis oletada, et mõne triibu koematerjal ei ole villane, ka selle lõnga materjali. Kiu määramiseks vajalik mikroskoopanalüüs oli destruktiivne, kuid proovide võtmisel jälgisime, et võtaksime need kohtadest, mis eset kõige vähem kahjustaksid, nagu augu ääres lahtised karvad või koeääres olevad lõngajooksud. Võimalusel eemaldasime proovi jaoks vajaliku karvakese pintsettidega tõmmates, mitte kääridega lõigates.

Ühel seelikul (ERM A 564:1931) on väga kirkad roosakas-punased triibud, mille puhul tekkis lähtudes Liis Luhamaa ja Riina Rammo tehtud pikk-kuue nööride uuringust kahtlus tinapeitsi kasutamise osas (Luhamaa, Rammo 2026). Sellele seelikule teostati Tartu ülikooli arheoloogialaboris täiendavad spektraalanalüüsi uuringud, eesmärgiga tuvastada niisuguse meetodi mõttekus tulevaste seelikuid uurivate projektide tarvis. Spektraalanalüüsid tehti 19.02.2026 Tartus arheoloogia laboris. Elementanalüüsi läbiviimiseks kasutati portatiivset röntgen fluorestsents-spektromeetrit (pXRF) Spectro xSORT. Analüüs oli mittedestruktiivne ja mõõdeti otse eseme pinnalt. Mõõtmiseks kasutati meetodit „Light elements", mis mõõdab kahe sekundi jooksul 50 kV juures raskete elementide tuvastamiseks ja kümne sekundi jooksul 15 kV kergete elementide jaoks. (Saage 2026)

Tulemused

Kokku on ERMi kogudes kümme seelikut või kangakatket, mille legendis on vihje või otsene viide mõisakangru tööle. Valimi moodustanud esemed on kujutatud joonisel 2. Esemed on selles artiklis reastatud tabelites ja joonistel läbivalt ERMi katalogiseerimise numbri alusel kasvavalt. Kõik seelikud on kogutud Põhja-Eesti kihelkondadest ning seotud Põhja-Eesti mõisatega.

Joonis 2. ERMi kogudes olevad rahvarõivaseelikud ja kangakatked, mille legend või kogumisandmed viitavad, et kanga on kudunud mõisakangur. *Kollaaž Tiina Kull.*

Kanga kudumise tehnoloogia

Kangas on kõigil seelikutel kootud labases koes, nii et lõimeks on ühekordne Z-keeruga linane lõng ning koeks villased värvilised lõngad (tabel 3). Seitsmel seelikul katab kude lõime täielikult ning kolmel seelikul on lõime veidi näha. Koelõnga katvuse kohta kirjutab Helmi Kurrik järgmiselt: „Koeripstehnika kuulub nn juhatatud kangaste liiki, sest ta on õieti ka labane, mis pandud hõredasse sukka nii, et kudelõng täielikult katab lõime“ (Kurrik 1938: 2). 1945. aastal välja antud kangakudumise käsiraamatus nimetatakse sama tehnikat „kuderipsiks“ (Mälksoo 1945: 87).

Kõige huvitavam aspekt uuritud seelikute juures oligi nendes kasutatud sugade erinevus ja tihedus. Oli seelikuid, millel lõimede laius kümnel sentimeetril vastaks ühekaupa soastatuna tänapäevasele soanumbrile 85. Praegu

Foto 1. Seeliku ERM 17400 esemeuuring uurimissaalis. *Foto Liis Luhamaa.*

on meil tavaks kududa seelikuid number 55 või 60 soaga[7] (autori kirjavahetus) ning sellele soatihedusele vastas uuritud seelikutest ainult üks. Kui aga vaadelda lõime katvust ja soa tihedust koos, lähtudes mõttest, et mida hõredamalt lõim soastada, seda lihtsam on kududa nõnda, et tekib koepindne labane kude, siis jääb eriti silma kaks seelikut, millel lõim on koeripsina kaetud ning lõimelõngu kümnel sentimeetril üle 80 (ERM 11093, ERM A 509:1986).

Teine huvitav tähelepanek on kanga laius. Üks seeliku kangastest (ERM A 564:1931) oli niivõrd laiana kootud, et osa laiusest oli allääres toodi taha üles keeratud ehk kokku oli kanga laius 98 cm ning lisaks on veel viiel seelikul kangas olnud laiem kui 90 cm. Kanga kudumislaiust ei arvestatud vanasti pikkusmõõdus, vaid pasmates. Pasmas on käärimisel kokku seotud lõimepunt ning koosnes tavaliselt 60st lõngast ehk siis pärast kanga rakendamist lõimest[8] (Astel 1971: 151). Seega võis tegelik laius veidi varieeruda olenevalt sellest, kui tihedasse soasse lõimed kudumiseks paigutati. Pasmaste arvu seelikukanga laiusena on mainitud samas artiklis ning see on 7,5 pasmast (samas). Arvestades, et meil on teada uuritud seelikute soanumber ning kanga laius, saame arvutada, mitu pasmast on seeliku kudumisel üles loodud (kanga laius jagatud 10-ga korrutatud lõimede arv 10-l sentimeetril jagatud 60-ga). Arvutust ei ole võimalik teha kangakatketel, sest nende kudumislaius pole teada. Uuritud seelikutel on number suurem kui viidatud 7,5 pasmast, kus ühel on see täpselt 9 pasmast, ühel pigem 10, ühel 11 (foto 1) ja kolmel pigem 12 pasmast. Ühel seelikul (ERM 11093) ületab aga pasmaste arv 12,5 ehk kangas on kootud umbes 756 lõimega, arvestades, et teatav arvutamise ja lugemise viga on võimalik.

7 Maret Lehis kirjutas (5.05.2026), et soa tihedus sõltub suuresti lõime jämedusest ja kasutatava koematerjali keerdude tihedusest (vastavalt sellele on lõng kas pehmem või jäigem). Seega kuna ta on harjunud kasutama kindlaid materjale, siis nendega on triibuseelikuks sobiv soa tihedus 60/1. Margot Marks kirjutas (9.05.2026), et tema koob enamasti koeripsilisi seelikukangaid kahe soaga, vastavalt missugust lõime ta kasutab. Need soad on nr 55 ja 60, rohkem kasutab ta suga nr 55.

8 Eesti keele seletav sõnaraamat toob Asteli allmärkusest välja vaid pool, nimelt et üks pasmas jagunes tavaliselt 30sse piivahesse (pasmas), kuid Asteli artiklis on lausel kaks poolt: „Lõnga pasmas on 60 lõnga (soa pasmas on 30 piivahet)“, mis on ka loogiline, sest väga tavaline on ühte piivahesse soastada kaks lõime. Vaata nt Eesti murrete sõnaraamatust sissekannet „kaksik“ (kaksik).

Tabel 3. Kümne seeliku kanga tehnoloogilised näitajad. *Autori koostatud.*

Seeliku number	Lõime-lõng	Lõimede arv 10 cm	Kanga laius	Pasmaste arv	Lõime katvus	Muid märkusi
ERM 11093	Z (lina)	84	90	12.6	+	Seelikul on olnud lõime või soastamise viga, mitmes kohas on lõimesuunal kohati lõim katki või katkenud, jättes kanga pinna lokkima.
ERM 13253	Z (lina)	65	83	9	+	
ERM 15703	Z (lina)	78	92	12	Lõime veidi näha	
ERM 16418/ab	Z (lina)	70	-	-	+	
ERM 17400	Z (lina) ja Z (sinine lina)	67	97	10.8	Lõime veidi näha	Seelikul on kasutatud kahte lõimematerjali. Umbes 15 cm ulatuses on rakendatud sinine linane lõim (seelikul jäetud värvli poole) ning üle-jäänu on värvimata linane.
ERM A 509:1910	Z (lina)	72	-	-	Lõime veidi näha	
ERM A 509:1976	Z (lina)	65	93	10.1	+	
ERM A 509:1986	Z (lina)	80	92	12.3	+	
ERM A 563:959 ja ERM 18263	Z (lina)	61	-	-	+	
ERM A 564:1931	Z (lina)	73	98	11.9	+	

Seelikukanga kudumisel kasutatud materjalid

Kasutatud lõimelõnga käsitlesin eelmises peatükis, järgnevalt keskendun kangaste koematerjalidele. Kõikides seelikutes on kasutatud ühekordset villast lõnga. Mind aga huvitas, kui ühtlased on oma jämeduselt kogu seeliku lõikes kasutatud koelõngad, sest see võib olla märk paremast varustatusest, mis on kättesaadavam professionaalsele kangrule. Ka lõnga peenus on märk kvaliteetsemalt kedratud lõngast. Mõlemat aspekti vaatasin arvutuste toel, kus ühtlust näitab arvutatud variatsioonikordaja ning kõige peenema ja kõige jämedama lõnga tihedus ehk arvutatud number sentimeetrites on toodud tabelis 4.

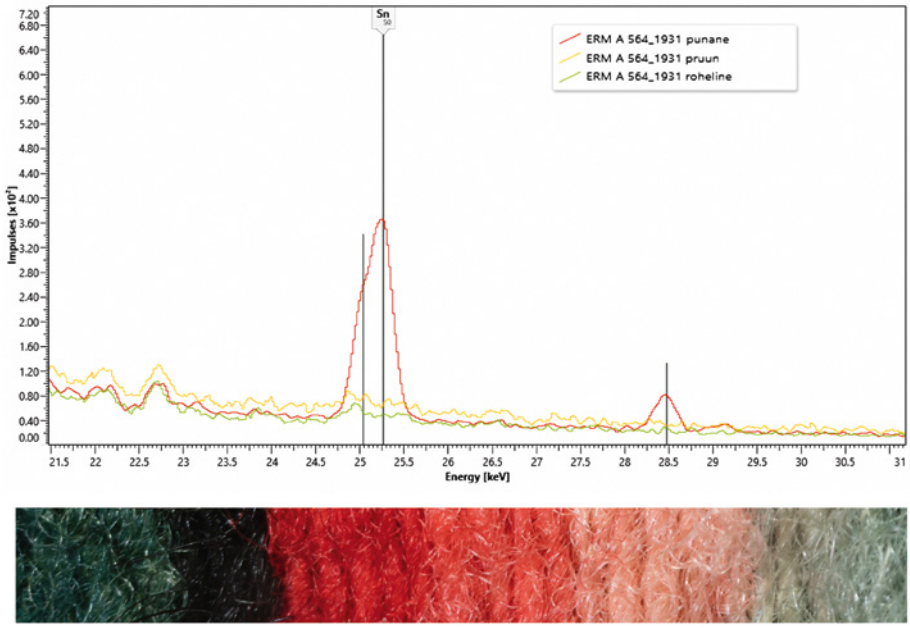
Tabel 4. Seelikukangastes kasutatud materjalidest tulenevad andmed. *Autori koostatud*.

Seeliku number	Erisuguste värvide arv mustris	Villaste koelõngade tiheduse variatsioonikordaja*	Kõige peenem villane koelõng tk/cm	Kõige jämedam villane koelõng tk/cm	Erisusi kasutatud materjalides
ERM 11093	12	17%	30	16	Puuvillane valge koelõng
ERM 13253	6	16%	22	15	Linane valge koelõng
ERM 15703	9	8%	22	18	
ERM 16418/ab	12	21%	30	17	
ERM 17400	9	22%	24	15	Linane valge koelõng
ERM A 509:1910	9	10%	24	17	
ERM A 509:1976	12	8%	24	18	
ERM A 509:1986	10	21%	30	15	
ERM A 563:959 ja ERM 18263	7	24%	26	16	Linane valge koelõng
ERM A 564:1931	15	11%	32	24	Tinaga peitsitud punane villane koelõng

* Villaste koelõngade tiheduse variatsioonikordaja näitab, kui palju erinevad üksteisest seelikus kasutatud lõngade tihedused. Mida väiksem on protsent, seda sarnasema tihedusega on kõik seelikus kasutatud koelõngad.

Tabelis esitatud andmed osutavad, et uuritud seelikukangaste tehnilised omadused varieeruvad märkimisväärselt, kuid see varieeruvus ei allu lihtsatele seostele kasutatud materjalide arvu ega kanga üldiste näitajatega. Villaste koelõngade jämeduse variatsioonikordaja jääb vahemikku 8–24%, viidates, et ühe ja sama seeliku piires võib lõngade jämedus olla nii suhteliselt ühtlane kui ka selgelt erinev. Ka kõige jämedama ja kõige peenema koelõnga tiheduse andmed näitavad, et villaste koelõngade jämedus varieerub üksikute seelikute sees märkimisväärses ulatuses, mis kinnitab vaid, et kasutatud lõngakomplekt ei ole alati ühtlane.

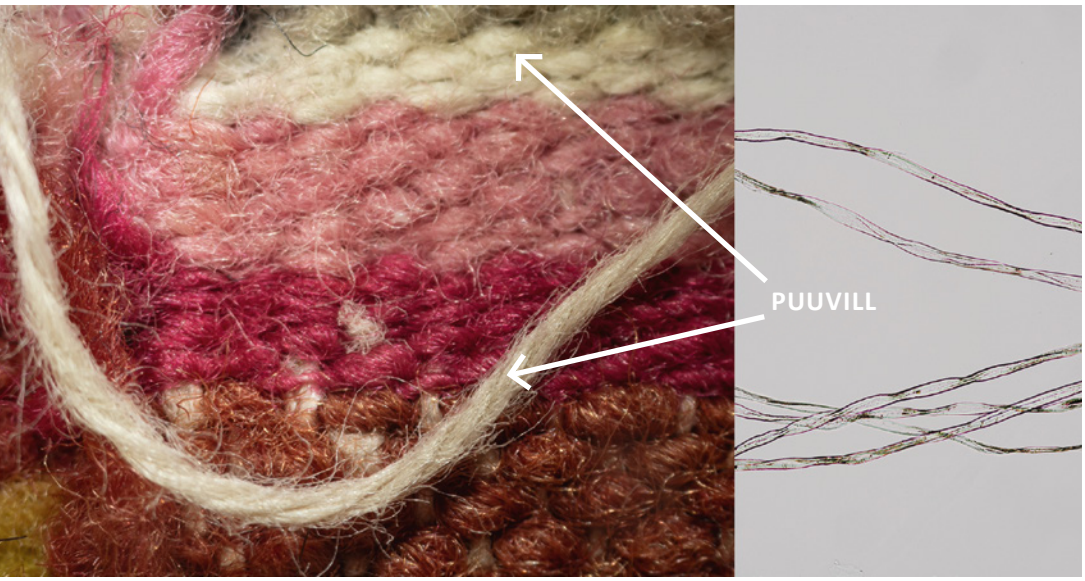
Sellest üldisest pildist eristub selgelt seelik ERM A 564:1931, mida iseloomustab nii ülisuur koelõngade tihedus (kuni 32 tk/cm) kui ka suhteliselt madal variatsioonikordaja (11%) ning suur värvide arv (15). Kuigi olemasolevad andmed ei võimalda teha kindlaid järeldusi tootmiskonteksti kohta, on just ülaltoodud tunnuste koosesinemise korral põhjust kaaluda kanga võimalikku seost professionaalsema tööga. Sama seelikuga seostub veel üks aspekt. Nimelt on see seelik, mille punasele värvile teostati spektraalanalüüs, mis kinnitas punases triibus tina esinemise (joonis 3). See viitab tõenäoliselt tina lahusele, mida kasutati värvimisprotsessis peitsainena. 17.–18. sajandi

Joonis 3. All on seeliku ERM A 564:1931 punase triibu mikroskoopfoto (9,5-kordne suurendus), kus on näha kolme toon-toonis punase koelõnga kasutamist. Üleval tina esinemine sama seeliku kõige tumedamas punases triibus ning võrdlusena tina mitteesinemine sama seeliku pruunis ja rohelises triibus. *Foto Arp Karm, joonis Tiina Kull.*

Euroopa värvimispraktikas oli tina kasutamine tuntud ning seotud eeskätt kirkamate punaste toonide saavutamisega, eriti košenilliga värvimisel. (Cardon 2007: 626–627) Tina lahustamine happes eeldas aga spetsiifilisi teadmisi ja materjale ning Riina Rammo on oletanud, et tulenevalt värvimisprotsessi keerukusest võib tina jälg punasel lõngal olla märk professionaalse värvali tööst (Luhamaa, Rammo 2026).

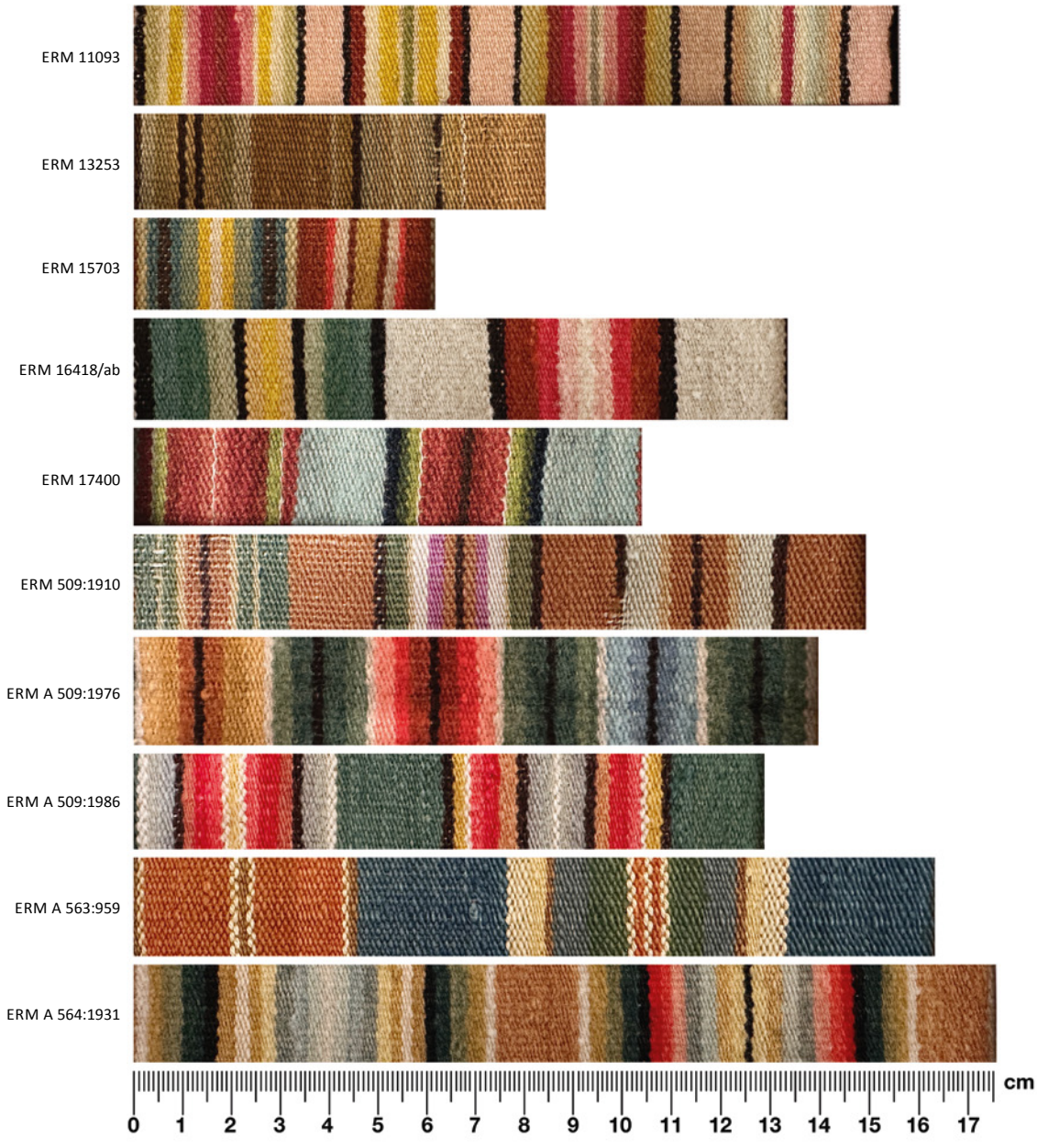
Veel tõusis esile Tapa lähistele jääva Karkuse mõisa kangru kootud roosa põhjatooniga seelik (ERM 11093), milles on kasutatud küllaltki palju värve (12) ning kõige peenema koelõnga tihedus on 30 tk/cm, küll aga toovad variatsioonikordaja keskmisele tasemele (17%) kangas kasutatud kaks tumedamat lõnga: pruun (17 tk/cm) ja punakaspruun (16 tk/cm). Mikroskoopiline kiuanalüüs tõi selle seeliku puhul esile veel ühe olulise eripära. Kuigi triibuseelikute valged koetriibud on üldjuhul kootud kas villase või linase lõngaga, osutus selle seeliku valge koetriip hoopis puuvillaseks kolmekordseks zzzS-keeruga lõngaks. Euroopa kontekstis oli puuvill troopilistest ja lähistroopilistest piirkondadest imporditud kiudmaterjal ning seega ostukaup. Sealjuures väärib tähelepanu, et visuaalsel vaatlusel jättis lõng karvasuse tõttu villase lõnga mulje (joonis 4). Alles mikroskoopiline kiuanalüüs võimaldas selle üheselt puuvillana määratleda.

Joonis 4. Vasakul seeliku ERM 11093 puuvillane koelõng ning sama materjaliga kootud triip foto ülemises paremas nurgas läbi 9,5-kordse suurendusega mikroskoobi ning paremal puuvillase koematerjali kiud 100-kordse suurendusega mikroskoobi all. Näha on puuvillakiule iseloomulikku lapikut paelana väänlemist. *Fotod Arp Karm, joonis Tiina Kull.*

Triibumustrid

Mõisakangrute kootud seelikute värvikirevust tõi välja nii Aino Voolmaa kui ka etnograafilisest arhiivist viidatud mälestuskild. Arvestades, kui oluline sümbol on eestlaste jaoks kohaliku kihelkonna seeliku triibumuster, on huvitav, kui vähe on seelikute mustreid seni analüüsitud. Viljandi kultuuriakadeemias on kirjutatud üks Virumaa seelikute mustreid analüüsiv töö. Tema käsitluse keskpunktis ongi põhjatoon, laukude ülesehitus ning laius. Eesmärgiks on saada mustritest aru, et luua tänapäevane seelikute kollektsioon (Kuuse 2024). Käesolevas uurimuses on keskendutud joonisel 1 väljatoodud sarnasustele *callimanco*-kangaga (tabel 5). Kõik kümme seelikut on täislaugulise triiburütmiga. Toon-toonis värvide üleminekud laukude sees on kõige huvitavam sarnasus Inglismaa ja Eesti aladel kootud kangaste vahel, sest selle elemendi saavutamine koes eeldab mitme värvitooni järjestikust kasutamist, mis muudab kudumisprotsessi keerukamaks. Seetõttu on väga huvitav nentida, et kõnealust võtet on uuritud seelikutest kasutanud peaaegu kõik (välja jätaksin Tori seelikukatked) ning kolmel seelikul esineb koguni nelja tooni järjestikku kudumine, et saavutada eriti ühtlane toon-toonis üleminek. Korratud südamikutriipe või ääretriipe peaaegu ei esine, küll aga on läbivalt taas peaaegu kõigil seelikutel kitsad kontrasttriibud laukude servades (vt joonis 5).

Joonis 5. Kümne seeliku triibustikud. Joonisel on kõik mustrid samas mõõtkavas ning iga seeliku mustrikordusest on välja kadreeritud kahe sentimeetri kõrgune riba. *Koostas Tiina Kull.*

Tabel 5. Seelikute mustrielementide võrdlus.

Seeliku number	Täis-laugud	Eri-suguste värvide arv mustris	Mustri-korduses erisuguste laukude arv	Kasutatud värvitoonide arv erisugustes toon-toonis üleminekutes	Korra-tud ääre-triip	Korra-tud süda-miku-triip	Kontrast-triibud laugu ääres
ERM 11093	✓	12	4	3 3 3 4	-	-	tume
ERM 13253	✓	6	2	4 3	-	-	hele
ERM 15703	✓	9	2	2	-	-	hele?
ERM 16418/ab	✓	12	2	3 2 2 2	-	-	tume
ERM 17400	✓	9	2	3 3 3	-	-	-
ERM A 509:1910	✓	9	3	2 2	✓	-	tume
ERM A 509:1976	✓	12	4	3 2 3 2	-	-	hele
ERM A 509:1986	✓	10	2	3 2 2	-	-	tume ja hele
ERM A 563:959 ja ERM 18263	✓	7	2	2	-	✓	tume ja hele
ERM A 564:1931	✓	15	2	2 3 2 4 3 3 2 2	-	-	hele

Mõisakangast seelikute õmblemisest

Õmblustehnoloogia analüüs näitas, et enamik seelikuid on kasutuse käigus ümber kohandatud. Esineb värvlite ümbertegemist, toodi lisamist, sidumispaelte asendamist ning erinevate, ka hilisemate õmblusniitide kasutamist. Seetõttu ei saa õmblustehnoloogiat pidada usaldusväärseks tunnuseks kanga algse tootmiskonteksti määramisel. Kogutud andmed on siiski talletatud ning võivad olla kasutatavad edaspidistes võrdlevates uurimustes.

Arutelu

Mõisakangrud on Eesti tekstiiliajaloos seni varjule jäänud. Kuigi kirjalikud allikad osutavad, et nad moodustasid 18. sajandi lõpu Eesti alade maapiirkondades arvuka kutseliste kangrute rühma ning olid kaalukas osa mõisamajandusest, on nende töö tulemused seni jäänud tekstiilipärandis määratlemata. Varasemates käsitlustes on viidatud mõisate mõjule rahvakultuuri kujunemises (Üprus 1969), kangakudumise töövahendite arengus (Astel 1971) ja triibuseelikute kujunemisloos (Voolmaa 1971), kuid kirjalikke allikaid, esemelist materjali ja tekstiiltehnoloogilist analüüsi ei ole seni käsitletud ühtse tõendusmaterjalina. Käesoleva uurimuse tulemused näitavad, et nende allikate

ühendamisel on võimalik hakata kirjeldama nii mõisakangrute tähtsust kui ka toodangut korduvate tehnoloogiliste ja visuaalsete tunnuste kaudu.

Mõisakangur ei olnud marginaalne nähtus. Linnuse andmetel tegutses Eesti maapiirkondades hinnanguliselt ligi 700 kutselist kangrut. Mõisakangru töö erines talurahva kodusest kangakudumisest eelkõige tootmisloogika poolest. Kui talurahvas valmistas tekstiile oma majapidamise vajaduste järgi ning mustrid kujunesid 19. sajandi jooksul kohaliku traditsiooni ja isikliku kogemuse koosmõjus, siis mõisakangur töötas tellimuskangruna. Tema ülesanne oli valmistada tellija soovidele vastav kangas. Elisabeth Rigby kirjeldab 19. sajandi alguse mõisakangrute tööd, kus mõisaproua valis mustriraamatust kanga põhja, keskosa ja äärekirja ning kangur viis tellimuse tehniliselt ellu. Selline töökorraldus sarnaneb Norwichi kutseliste kangrute omaga, kelle tootmine tugines samuti näidistekataloogidele ja tellimuspõhisele valmistamisele (Nix 2023).

Esemete tehnoloogilisest analüüsist kasvas välja tunnuste kogum, milles paljutki viitab kutselistele meistritele ning keerukamalt kättesaadavale materjalile. Uuritud kümnest seelikust oli mitu kootud väga tiheda soaga, koes oli kasutatud palju värve ning hoolimata tihedast soast saavutatud lõimelõngade katvus koepindse labase ehk koeripsi näol. Selle saavutamine nii tihedalt soastatud lõime juures eeldab peenema koelõnga tarvitamist, aga ka korralikku kokkulöömist ja pidevat tugevat pinget lõimelõngadel. Kasutatud materjalidest üllatasid nii puuvillane koelõng ja tõenäoliselt košenilliga värvitud ning kindlasti tinaga peitsitud villane punane koelõng.

Proovides vastata küsimusele, kas mõisakangrud võisid olla need, kes *callimanco*-kanga „ümber tõlkisid", siis see tundub väga tõenäoline. Kümnes mõisale kootud seelikus oli pea kõigis kasutatud rohkeid toon-toonis üleminekuid ning väga paljudes seelikutes esines laukude äärtes olevaid kontrastseid peenikesi triipe. Lisaks visuaalsele sarnasusele viitavad tehnoloogiasse peidetud nüansid uuritud kümne seeliku ja *callimanco* sarnasusele ning mõisakangru rollile. Võrreldes *callimanco*-kanga lõimetihedust mõisas kootud seelikute koelõngade tihedusega, sest ühel on triibumuster lõimes ja teisel koes, siis välismaiste triibuliste kangaste näitaja jääb vahemikku 20–28 lõimelõnga sentimeetri kohta (Kull 2024: 89) ning ka uuritud seelikute puhul ulatub koelõngade tihedus seeliku kõige tihedamas triibus samasse suurusjärku, kusjuures ühel uuritud seelikul jäävad kõik koelõngad vahemikku 24–32 lõnga sentimeetril (ERM A 564:1931). Teiseks on huvitav, et siinkootud kanga lõimena on kasutatud ühekordset linast ning kõik kirjalikud allikad viitavad, et nii mõisakangrud kui ka linnakangrud olid osavad linakudujad.

Vaadates kaubandusandmeid, mis näitavad, et Inglismaa kammvillast kangast jõudis siia Norwichist palju, aga küllaltki kitsas ajaraamis

(1789–1807), siis võib oletada, et Napoleoni sõjad ja 1806. aastal kehtestatud kontinentaalblokaad said ühtepidi saatuslikuks Inglismaa kangatootmisele (Kull, Nix 2026: 17–18), kuid teistpidi hoopis tõstsid siinse kohaliku turu nõudmisi sarnase kanga järele. Tekkis lünk, mille professionaalsed kangrud võisid oma oskuste kohaselt täita. Sellist ajaraami, kus kirjalikud allikad tõendavad talurahva triibuliste seelikute kudumist alles hiljem, ehk alates aastast 1819, kinnitab ka Aino Voolmaa artiklis toodud lause „Põhja-Eestis, kus nende [triibuliste seelikute] levik oli ilmselt intensiivsem kui mujal, said nad üldiseks XIX sajandi esimese veerandi jooksul" (Voolmaa 1971: 117) allikate ülekontrollimine. Voolmaa viitab seal kohtuprotokollidele ja Ants Viirese artiklile, kes omakorda viitab artiklis Schlegeli kolmele lõigule, kus tollane riigiametnik seelikuid mainib (Viires 1959: 260): aastal 1780 kannavad mõisateenijad ühevärvilist seelikut, aga see pole võrreldes talutööliseg enam nii räbal (Schlegel 1819: 239); 1807. aastal panevad neiud Simuna kihelkonnas kiigeplatsile selga oma parimad rõivad, mille seelik koosneb tumedast ühevärvilisest kangast ja kirjust poordist (Schlegel 1830: 109) ning alles aastal 1827 täheldab Schlegel, kuidas ta näeb ühes Põhja-Eesti kõrtsis Loobu (Kadrina khk) ja Kolga (Kuusalu khk) vahel neiut kudumas linasega villaste värviliste triipudega kahe küünra pikkust kangast (Schlegel 1833: 29). Kuna see on esimene kord, kus mainitakse eesti rahvarõiva seeliku kudumist ning selle valmistamise tehnoloogiat, olgu siinkohal tõlgituna toodud terve lõik:

> *Üks tüdruk kudus peaaegu kahe küünra pikkust nooriku seelikut. Sissekude oli linasest. Mitmesugused triibud villasest: sinine, punane, valge; tervik nägi üsna ilus välja. Sageli lisatakse alla veel kahe, kolme sõrme laiune ääris. See kaunistab noort olevust väga.* (Schlegel, 1833: 29)

Tõenäoliselt on Schlegelil läinud sassi linane lõim ja villane koelõng ning ka kanga laiuse kohta, mis tänapäevases mõõdus on alla meetri, kasutab ta sõna pikkus. Lisaks Viirese artiklile on Voolmaa viidatud kohtuprotokollid peaaegu kõik ajavahemikust 1827–1830, ühe erandiga aastast 1819 (samas: 29). Seetõttu ei saa praegust kronoloogiat pidada lõplikuks, vaid pigem seni teadaolevate üksikallikate põhjal kujunenud versiooniks. Alles kohtuprotokollide, varaloendite ja teiste kirjalike arhiiviallikate süstemaatiline ning kogu korpust hõlmav analüüs võimaldaks hinnata, millal triibulised seelikud Eesti talurahva rõivastuses õigupoolest laiemalt kasutusele võeti ning kas nende levik langeb ajaliselt kokku Inglismaalt imporditud *callimanco*-kangaste turult kadumise ja mõisakangrute võimaliku vahendajarolliga.

Käesolev uurimus osutab selgelt veel teisele olulisele lüngale Eesti rahvarõivauurimises. Kuigi näiteks ERMi kogus säilitatakse üle 800 triibuseeliku,

puuduvad neid hõlmavad tehnoloogilised ülevaateuuringud, mis võimaldaksid esemelist ainest tervikuna võrrelda. Seetõttu jäävad ka näiliselt lihtsad küsimused, nagu mustrites kasutatavate värvitoonide arv, koelõngade tihedus, materjalikasutus või triibustiku ülesehituse varieeruvus, praegu vastuseta. Antud uurimuses välja joonistunud tunnuste kogumit ei ole seetõttu võimalik hinnata kogu Eesti ainese taustal. Samavõrd tähtis uurimislünk puudutab ajalooliste värvide ja materjalide määramist. Siinne uurimus näitas, et üksnes visuaalsele vaatlusele tuginedes võivad lõngade kiumaterjalid osutuda eksitavalt tõlgendatuiks. Puuvillane koelõng meenutas väliselt villast lõnga ning seelikulõngade värvainete määramine võimaldaks teha kindlamaid järeldusi nii seelikute kudumise aja kui ka ostukaupade kohta. Samal ajal näitas pXRF-analüüs, et mitteinvasiivsete uurimismeetoditega on võimalik saada olulist uut teavet, näiteks tuvastada tinapeitsi kasutamine. Järgmise uurimisetapina oleks vajalik läbi viia Eesti muuseumikogudes säilitatud triibuseelikute süstemaatiline tehnoloogiline ülevaateuuring, mida täiendaks võimalikult ulatuslik mitteinvasiivne materjali- ja värvianalüüs. Alles võrdlusbaasi olemasolul on võimalik hinnata, millised tunnused on iseloomulikud kogu Eesti triibuseelikute pärandile ning millised võivad viidata kutseliste mõisakangrute toodangule.

Kokkuvõte

Käesolev uurimus lähtub küsimusest, kuidas Inglismaalt imporditud *callimanco*-kanga mõjud võisid jõuda Eesti talurahva rõivastusse. Kuna otsesed allikad selle kohta on napid, on võimalik läheneda küsimusele kaudsemalt, analüüsides esemeid, mille puhul on alust oletada seost mõisakangrute tööga. Nende esemete tehniline ja visuaalne analüüs tõi esile korduva tunnuste koosluse, mida iseloomustavad kõrge lõimetihedus, koepindne labane kude, suhteliselt laiad kangapaanid ning teatud materjalivalikud. Mustri tasandil ühendab neid seelikuid selge triiburütm koos laugulise ülesehituse ja toon-toonis üleminekutega.

Kuigi puudub võrdlus laiemate Eesti seelikukogudega, ei viita nende tunnuste koosesinemine juhuslikule varieeruvusele, vaid korduvatele tehnilistele ja visuaalsetele valikutele. Seetõttu on võimalik käsitleda mainitud omadusi mõisaga seotud seelikute esialgse tunnuste kogumina.

Võrdlus Inglismaalt imporditud *callimanco*-kangastega näitas, et kuigi triibustiku kujunemise põhimõte erineb, on mustrit kandvate lõngade tihedused võrreldavad ning mustri ülesehituses esineb sarnasusi. Öeldu näitab, et mõisakangru kootud seelikute tehnilised ja visuaalsed valikud paiknevad samas laiemas tekstiilitehnoloogilises raamistikus.

Uurimus ei võimalda teha lõplikke järeldusi tootmiskonteksti kohta ning ei paku ammendavat vastust triibuseeliku kujunemise ajajoonele, vaid loob

ühe võimaliku mehhanismi, mille kaudu imporditud kangaste visuaalne mõju võis kohalikes kudumistraditsioonides kinnistuda. Ühtlasi on see esimene süsteemne katse määratleda mõisakangrutega seotud tekstiilipärandit. Samuti toob uurimus esile selge uurimislünga Eesti rahvarõivaseelikute võrdlevas analüüsis ning loob aluse edasiseks uurimistööks.

Tänusõnad

Tänan oma doktoritöö juhendajaid Jana Hinti, Anu Kannikest ja Inna Jürjot toetuse ja heade suuniste eest artikli fookuse kujundamisel. Hindan nende panust artikli käsikirja ülevaatamisel ning tehtud asjalikke soovitusi.

Allikad

Astel, Eevi 1971. Kangakäärimine Eestis. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat* 25. Tartu, 150–168.

Autori kirjavahetus = Tiina Kull kirjavahetus kahe Eesti kangakudumise meistriga. Maret Lehis (5.05.2026) ja Margot Marks (9.05.2026). Kirjad autori valduses.

Cardon, Dominique 2007. *Natural Dyes: Sources, Tradition, Technology and Science*. London: Archetype Publications Ltd.

Jõeste, Kristi 2012. *Kihnu kördid eile ja täna. Semiootiline esemeuurimus*. Viljandi: Eesti Loomeagentuur.

Kaarma, Melanie, **Voolmaa**, Aino 1981. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Küllike 2005. *Tallinn – meistrite linn*. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

Kull, Tiina 2024. Traces of callimanco in Estonia: purchased worsted striped fabrics from the late 18th to early 19th centuries. – *Studia Vernacula* 16: 66–93.

Kull, Tiina, **Nix**, Michael 2026. Trend-Setting Stuffs: The Circulation and Cultural Impact of English Callimanco in the Eastern and Northern Baltic Sea Region. – *Textile History*, https://doi.org/10.1080/00404969.2026.2671132.

Kurrik, Helmi 1938. *Eesti Rahvarõivad*. Copy of 2nd print, printed in 1979. in Sweden. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Kuuse, Reet 2024. *Triibuseelikute kollektsioon „Lamba viljad"*. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia.

Linnus, Jüri 1967. 1810. aasta ankeetvastused Põhja-Eesti talurahva elu-olu kajastajana. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat* 22. Tartu, 121–152.

Linnus, Jüri 1975. *Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul*. Tallinn: Valgus.

Loite, Kersti 2013. *Virumaa seelikud*. Türi: Saara Kirjastus.

Luhamaa, Liis 2022. Eriline Eesti ikat: Lõuna-Läänemaa lapilised rahvarõivaseelikud. – *Studia Vernacula* 13: 44–77.

Luhamaa, Liis, **Rammo**, Riina 2026. Mineviku tekstiilivärvide uurimine Eestis: nööripunane. *https://youtu.be/OBeP9ZcaYww?si=O8s9kQKviQQ0fbjf*. (4.04.2026)

Manninen, Ilmari 1927. *Eesti rahvariiete ajalugu*. 2009, 2. tr. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Marks, Margot, **Västrik**, Veinika 2016. *Moekad Muhu siilikud*. Türi: Saara Kirjastus.

Moora, Harri, **Belitser**, V, **Habicht**, T, **Moora**, A, **Rebane**, M, **Trees**, L (Toim) 1957. *Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult*. Tallinn: Eesti riiklik kirjastus.

Mälksoo, L. 1945. *Kangakudumise käsiraamat*. Tartu: Teaduslik kirjandus.

Nix, Michael 2023. *Norwich Textiles: a Global Story 1750–1840*. Lancaster: Costume & Textile Association.

Petri, J.C. 1802. *Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland: ein Seitenstück zu Merkel über die Letten*. Ettinger 3. kd.

Petri, Johann Christian 1809. *Neue Pittoresken aus Norden, oder statistisch-historische Darstellungen aus Lief=Ehst= und Rußland*. Erfurt.

Põltsam-Jürjo, Inna 2019a. Asehalduskorra ajal ja selle kaotamise järel teostatud reformid. – *Tallinna ajalugu III 1710–1917*. Koost. Tiina Kala, Lea Kõiv, Olev Liivik, toim. Tiina Kala, Toomas Tamla. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 156–157.

Põltsam-Jürjo, Inna 2019b. „Suured" ja „väikesed" käsitöötsunftid. Käsitööliste diferentseerumine. – *Tallinna ajalugu III 1710-1917*. Koost. Tiina Kala, Lea Kõiv, Olev Liivik, toim. Tiina Kala, Toomas Tamla. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 157–160.

Rammo, Riina, **Luhamaa**, Liis, **Palginõmm**, Kerttu, **Jääts**, Liisi 2026. *Meie rõiva värvid. Kohalik ja kauge*. Eesti Rahva Muuseum.

Rigby, Elisabeth 1841. *A residence on the shores of the Baltic. Described in a series of letters*. London: John Murray.

Saage, Ragnar 2026. Elementanalüüs seelikust ERM A 564:1931. Tartu Ülikool: Arheoloogia labor.

Schlegel, Christian 1819. *Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178*, 1801, 1807 und 1815.* Meiningen: Keysnerschen Hofbuchhandlung.

Schlegel, Christian 1830. *Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 1801, 1807 und 1815.* Meiningen: Friedrich Keysner.

Schlegel, Christian 1833. *Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 1807, 1815, 1826, 1830.* Meiningen: Friedemann Keysner.

Viires, Ants 1959. Chr H. J. Schlegeli „Reisen in mehrere Russische Gouvernements" etnograafilise allikana. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat* 16. Tartu, 249–274.

Viires, Ants 1990. Eesti rahvarõivaste uurimise tulemusi ja probleeme. – *Akadeemia* 6: 1260–1270.

Viires, Ants 2006. Tallinna kaupmeeste ja talurahva vahelised sidemed 18. sajandil. – *Vana Tallinn* XVII, 191–216.

Voolmaa, Aino 1971. Eesti rahvarõivaseelikud. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat* 25. Tartu, 110–153.

Üprus, Helmi 1969. Eesti rahvakunst kunstiajaloo aspektist. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat* 24. Tartu, 7–40.

Perioodika

Bekanntmachungen 1798. Revalsche Wöchentliche Nachrichten.

Veebiallikad

Mari Annet profiil lehel geni.com. *https://www.geni.com/people/Mari-Annet/6000000013891219055* (12.04.2026)

Kai Krehmann profiil lehel geni.com *https://www.geni.com/people/Kai-Krehmann/6000000030367148854* (12.04.2026)

kalmukinahk. Eesti murrete sõnaraamat. lk 607. (II köide 8. vihik.). Veebiaadress: *https://arhiiv.eki.ee/dict/ems/vihikud/08.pdf* (13.02.2026)

kaksik. Eesti murrete sõnaraamat. lk 561. (II köide 8.vihik.). Veebiaadress: *https://arhiiv.eki.ee/dict/ems/index.cgi?Q=kaksik&F=M&C06=et* (23.11.2025)

pasmas. Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. Eesti Keele Instituut. Veebiaadress: *https://arhiiv.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=pasmas&F=M* (10.01.2026)

Pärnu linnatolliraamatud = Pärnu linnatolliraamatud Ajalooarhiivis (1764–1782). Allikapublikatsioon Katre Kaju. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv, 2006. *https://www.ra.ee/teadus-ja-publikatsioonid/rahvusarhiivi-publikatsioonid/parnu-linnatolliraamatud-ajalooarhiivis-1764-1782/* (25.07.2026)

triibuseelik. EKI ühendsõnastik 2026. Eesti Keele Instituut. (Sõnaveeb). Veebiaadress: *https://sonaveeb.ee/search/unif/est/eki/triibuseelik/1/est* (18.06.2026)

Arhiiviallikad

Eesti Ajalooarhiiv: EAA.869.1.11
Eesti Rahva Muuseum: EA 61

Esemelised allikad

ERM 11093	ERM A 509:2034
ERM 13253	ERM 11171
ERM 15703	ERM 15466
ERM 16418/ab	ERM 19801
ERM 17400	ERM 18553
ERM A 509:1910	ERM A 509:2044
ERM A 509:1976	ERM A 509:2045
ERM A 509:1986	ERM A 509:2095
ERM A 563:959	ERM A 509:2092
ERM 18263	ERM A 509:1971
ERM A 564:1931	PM_345 E 70

Tiina Kull (s 1983) on Eesti Rahva Muuseumi nooremteadur ja Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi doktorant. Tal on magistrikraad ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetaja erialal ning ta on lõpetanud *cum laude* TÜ Viljandi kultuuriakadeemia kultuuripärandi loovrakenduste magistriõppe. Tema peamised uurimisteemad on Eesti ajaloolised rõivad ja tekstiilid, rahvarõivaste valmistustehnoloogiad ning kohaliku käsitöö seosed imporditud kangaste, moe ja kaubandusega. Doktoritöös uurib ta 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse triibulisi kangaid ja seelikuid, ühendades arhiiviallikaid muuseumiesemete tehnoloogilise analüüsiga. Lisaks juhib ta Jõgevamaal tegutsevat Vooremaa rahvarõiva nõuandekoda.

Foto Anu Pink.

Striped Skirts and the Textile Heritage of Manor Weavers in Estonia

Abstract

This article examines ten striped folk costume skirts preserved in the Estonian National Museum whose acquisition records or collection legends associate them with manor weavers. The study forms part of a broader investigation into the origins of the Estonian striped skirt and the possible role of professional manor weavers in transferring the visual language of imported English textiles into local weaving traditions.

Recent research has identified English glazed striped worsted callimanco, produced in Norwich, as the principal imported textile that visually resembles the earliest Estonian striped skirts (see image 1). Trade records further demonstrate that direct imports of callimanco reached Tallinn primarily between 1789 and 1807, while archival evidence indicates that peasants did not purchase this expensive fabric themselves. Two surviving callimanco skirts were received from manors, and historical sources repeatedly connect the spread of striped skirts with manor households. These observations raise the question whether manor weavers acted as intermediaries between imported textiles and peasant dress.

To address this question, I first examine written sources concerning manor weavers and their social position. Previous research suggests that more than 700 professional weavers were active in rural Estonia during the late eighteenth century. Regardless of their legal status, many of these weavers worked within the manor economy as commission weavers producing textiles according to the wishes of their employers. Contemporary written accounts consistently describe them as highly skilled linen weavers capable of producing plain weave, twill and damask fabrics and reproducing complex woven patterns.

The empirical part of the study identifies all museum skirts whose documentation connects them with manor weaving and develops a systematic method for their technological examination (photo 1). Ten skirts met the selection criteria (image 2). Each object was analysed through measurements, weave structure, yarn density, fibre identification using microscopy, stripe-pattern analysis and, in one case, portable X-ray fluorescence (pXRF) analysis of colourants.

All examined skirts are woven in weft-faced plain weave with a linen warp and mainly coloured wool weft. Despite considerable variation between

individual objects, several technological and visual characteristics recur throughout the material. These include unusually high warp density, relatively wide woven widths, carefully organised stripe compositions, complete stripe groups, tone-on-tone colour transitions inside these groups and the use of contrasting narrow stripes that frame them. Several skirts also contain materials uncommon in ordinary household weaving, including narrow stripes from cotton weft yarns (image 4) and tin-mordanted red wool (image 3), indicating access to materials and dyeing techniques associated with professional production.

Because comprehensive technological surveys of Estonian striped skirts have not yet been undertaken, it is not possible to determine how distinct these characteristics are within the wider corpus of more than 800 surviving museum skirts. Nevertheless, comparison with English callimanco demonstrates notable similarities. Since the stripe pattern in callimanco is created in the warp whereas Estonian skirts form their stripes in the weft, the comparison focuses on callimanco warp density and the highest weft densities recorded in the manor skirts. These values fall within the same range. The two textile groups also share remarkably similar compositional principles, including symmetrical stripe groups, tone-on-tone transitions and contrasting framing stripes. Only repeated central stripes and repeated border stripes, common in callimanco, were absent from the manor-woven skirts.

Taken together, the evidence suggests that the influence of English striped textiles in Estonia involved more than the visual adoption of imported fabrics. Rather, manor weavers appear to have translated the same visual language into a different textile technology by recreating the appearance of warp-striped worsted fabrics in locally woven linen-warp, weft-faced plain-weave cloth. Although the present study cannot prove that the identified characteristics are exclusive to manor production, it represents the first systematic attempt to define the textile heritage of manor weavers through surviving museum objects and establishes a methodological framework for future comparative studies of Estonian striped skirts.

Keywords: manor weavers, striped skirt, Estonian folk costume, callimanco, textile technology